

Бурій А.Р.

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка*

ПРО РОЗСУДОК І РОЗУМ У КОНТЕКСТІ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ

Екзистенціалізм в історії філософської думки постає антираціоналістичною концепцією. Це означає, що він визнає розсудок не надто придатним інструментом для дослідження істини і наділяє цінністю процес пізнання лише у тому випадку, коли пізнання розглядається як природний спосіб дії особистості загалом, але не як духовна функція, що взята ізольовано¹. У філософії ніколи не помирала цікавість до таємниці. Л. Шестов відзначає, що, зокрема, Платон і Плотін трепетно прислуховувались до містерій, знали, що таке втаємничення, й самі були утаємниченими. Вони шанували пам'ять великих мудреців минулого, але разом із тим хотіли бути властителями людських дум. Новий час цілком пориває з древніми традиціями Платона чи Плотіна. Зазвичай батьком нової філософії вважають Декарта. Однак Л. Шестов доводить, що насправді її батьком був Спіноза. «Спіноза зумів через усю філософію провести думку про те, що розум та воля Божі відмінні од розуму й волі людини. ... Звідси він зробив висновок, що те, що ми називаємо прекрасним, досконалим, добрим і т.д., до Бога жодного стосунку не має. І що, отже, слід не сміятися, чи плакати, чи клясти – а розуміти... Новітня філософія вимітає і красу, й добро, й захоплення, і сміх, і сльози, і прокльони – як сміття, як відходи, не підозрюючи, що це якраз і є тим, що буває найціннішим у житті, і саме з цього, лише з цього матеріалу треба викувати істинні філософські питання [13, с. 188–189]»².

¹ «Філософське гріхопадіння почалося з Фалеса й Анаксимандра. Фалес проголосив: усе єдине. Анаксимандр розгледів у множинності, себто у вічно проблематичному, нечестивість, те, чого не повинно бути. Після них філософи почали систематично гнати множинне й уславляти єдине. Зрозуміле та єдине стало синонімом дійсного й належного. Індивідуальне, розмаїте, таке, що обособлюється, – було визнане нереальним та занадто сміливим. Лише Арістотель відвернувся від езотеричного. Ось тому в історії переможцем вийшов Арістотель. Навіть середні віки, що так жадібно вишукували й повсюдно відчували таємницю, обрали собі керівником Арістотеля [13, с. 187]».

² Натомість екзистенційне мислення полягає в тому, що його суб'єкт – фізично-душевно-духовна людина разом з усіма почуттями, переживаннями, побоюваннями, своїм досвідом і надіями. Лише такій людині відкривається істина, суттєве в речах «Кіргеґард, як ми пам'ятаємо, запевняв нас, що Сократові у визначенні гріха не вистачало принесеного Біблією поняття впертості, злої волі, – насправді ж ... він не лише почував і думав, але й писав інше. «Протилежне гріхові поняття, – пише він, – є не чеснота, а віра». ...

Розсудок за своєю природою не «бачить» цінностей. Адже розсудок історично склався таким, а цінності якраз є тим, що перетворює речі на пізнавані данності і приводить у рух життя. Схожу концепцію відображають і погляди інших представників екзистенціалізму. «Як, та невже можна замахнутись на панування «логіки»? Хіба розсудок – не повноправний господар у нашому питанні про Ніщо? [11, с. 28]» – «кепкує» М. Гайдеггер над переоцінкою можливостей розсудку у пізнанні Буття. А вивчаючи філософський доробок Г. Марселя, ми можемо погодитись з міркуваннями Б. Губмана, який зазначав, що уся європейська культура Нового часу виявляється у філософа ілюстрацією згубного культу обладання, «торжества стереотипу мислення, пов'язаного з підпорядкуванням дійсності всевладдю людського розуму [2, с. 105]». Аналізуючи культуру і світогляд доби Ренесансу, Г. Марсель визнає, що Відродження розбудило людську суб'єктивність, і це складає його беззаперечне досягнення. Однак, відчувши власну унікальність, особистість віднині втрачає «відчуття буття»¹.

Звертаючись до творчості П.-П. Пазоліні, можемо припустити, що італійський письменник і режисер був обізнаний із поглядами М. де Унамуну стосовно «абстрактного, тобто мертвого, Бога філософського раціоналізму, деяку субстантивовану властивість і тим самим щось безособове [9, с. 172]»². Для М. де Унамуну розум – сила аналітична, тобто така, що розкладає; коли він перестає працювати з формами інтуїції, що впливають як з індивідуального інстинкту самозбереження, так і від соціального інстинкту увічнення, він починає працювати з основою, із самою матерією цих форм. «Розум упорядковує чуттєві сприйняття³; однак коли предметом аналізу стає сама реальність сприймань, він їх розкладає й занурює нас у примарний світ, у світ безплотних тіней, бо поза цариною формального розум постає руйнівником і нігілістом. І ту саму роль він відіграє, коли, замість того, щоб обмежити розум сферою його прямих

Для осягнення віри слід відмовитись від розуму. ... Чому треба відмовитись од розуму? Чому віра починається там, де закінчується розумне мислення? Ще у «Філософських крихтах» він писав: «Вірити всупереч розуму – мучеництво». І дійсно: відмовитись від розумного мислення, позбутися опори й покровительства етичного – чи ж це не межа людських жахів? Але Кіргегард попередив нас: екзистенційна філософія починається з відчаю [12, с. 674–675]».

¹ Ренесансний індивідуалізм поряд із позитивною роллю, згідно з Г. Марселем, приховує небезпеку переродження у свою протилежність – утвердження антигуманізму як наслідку триумфу людської суб'єктивності, переконаності у силі розуму. Неправильне розуміння світу, зумовлене відсутністю вищих цінностей, католицький філософ вважає причиною трагедії європейської історії Нового часу й сучасності; саме ренесансний період приніс щось таке, що уже невід'ємне від поняття людини. «Він має на увазі принцип свободного, автономного (й у цій автономії такого, що дістається претензії на емансипацію від бога) розгортання творчих сил індивіда [3, с. 91]».

² Саме критиці «раціоналізованого Бога» присвячено такі рядки іспанського письменника та філософа:

Когда нисходит в мир ночная тишь
и мысль вступает с вымыслом в боренье,
недеждою обгонишь ты сомненье,
свое величье сказкой подтвердишь [8, с. 34].

³ У кантівській філософії – це функція розсудку.

обов'язків, ми змушуємо його досліджувати інтуїції уяви, завдяки яким для нас існує світ духовний [9, с. 176]»¹.

Розглянемо кінематографічний образ-знак «пустеля», який допоможе глибше збагнути сенс цих філософських міркувань. У одному з розділів повісті Пазоліні «Теорема», який не увійшов до однойменного фільму (1968), автор описує біблійну мандрівку юдеїв через пустелю. Він пропонує псевдопоетичний образ, з якого видно, наскільки багатоманітною є пустеля, описана словом. «Однак розмаїття те існувало всередині того, що звалось пустелею, і схоже було лишень на пустелю. Чергування скель, каміння й піску було для юдеїв переспівом одного й того самого мотиву, й вихід був тільки один – підкоритися цій монотонності, цій чумній лихоманці, що пронизувала до костей. Ніщо не могло затьмарити чи зруйнувати пейзаж цієї *протилежності життя*². Він народжувався, жив і помирав у собі. <...> *Ось тоді*, в поневіряннях по безмежжю, ... *і зародилась у юдеїв думка про Єдине*. <...> Перед очима була єдиність пустелі. <...> Єдиність пустельного малюнка була заволоділа ними. І хоч юдеї знову віднайшли загублене, але не забуте під бездонним сонцем розмаїття життя, думка про пустелю не відпускала. Адже ж насправді то була думка про Єдиність [6, с. 420]». За цим фрагментом йде наступний, де – раптом – в пустелі опиняється апостол Павло³. Згідно з концепцією О. Аронсона, наведені уривки підказують читачеві розуміння П.-П. Пазоліні образу: пустелею сформована чуттєвість сучасного європейця, чуттєвість, яка тяжіє до абстракції і яка прозорості природи воліє розуміння. У Ф. Ніцше «юдеї – найбільш примітний народ світової історії, бо вони, поставлені перед питанням: бути чи не бути, з жахаючою усвідомленістю обрали будь-якою ціною бути, і цією ціною було радикальне викривлення всієї природи, усілякої природності, всілякої реальності, усього внутрішнього світу, а разом і зовнішнього [4, с. 38]». Отже, автор дотримується ніцшеанської концепції, згідно з якою християнство є розвиток і навіть доведення до крайнощів окремих рис юдаїзму (звідси й наведена вище наступність в образах юдеїв і Христового учня). Зокрема, йдеться про «применшення» природи на догоду абстракції, а абстракція – плід розуму, тож знову маємо справу з нічим іншим, як з раціоналізацією інтуїтивного досвіду людини, який постає основою формування нашого духовного світу.

¹ Звідси випливає, що розум руйнує, тоді як уява відтворює цілісність, повноту, чи тотальність; розум сам по собі убиває, тоді як уява – животворить. На неможливості раціонального осягнення божественного начала наполягав і К. Ясперс. «Бог, у якого вірують, – далекий Бог, прихований Бог, якого неможливо довести [14, с. 52]».

² Усі курсиви у цитатах з П.-П. Пазоліні – авторські.

³ Постає апостола тут виглядає дуже доречно: так, за М. де Унамуну, християнство вже від самого початку, коли воно народилось у душі Св. Павла, не було доктриною. «Доктриною було Євангеліє, Блага Вість. Християнство, християнськість були приготуванням до смерті й воскресіння, приготуванням до життя вічного [7, с. 315]». Шкода, що ці моменти не увійшли до фільму – вони зробили б його більш насиченим у філософському плані і водночас доступнішим для сприймання.

«Рационалістичне поклоніння перед розумом у підсумку веде до ототожнення нерідко ілюзорних абстракцій з реальністю. Абстракції починають правити світом, витісняючи людину [2, с. 106]». Центральний персонаж «Теореми» – Гість, наділений рисами персоніфікованого Бога, – має риси античного (тобто – «природного» у режисерському трактуванні) героя [1, с. 99]¹. Бо, згідно з П. П. Пазоліні, «хворобою» новочасної релігійної ситуації є «підміна душі свідомістю [5, с. 45]», тобто гайдеггерівське «Єдине» в його тлумаченні якраз і постає виплодом абстракції, яка – у свою чергу – є породженням розсудку. У цьому й полягає філософська конфронтація П.-П. Пазоліні з М. Гайдеггером. Якщо для останнього «Ціле», «Єдине» постають синонімами справжнього Буття, яке «ближче людині, ніж будь-яке суще – чи то скеля, чи то звір, художній твір, машина, чи то янгол чи Бог [10, с. 329]», то в тлумаченні П.-П. Пазоліні усе навпаки – така абстракція сприймається як результат перекрученого тлумачення Бога в юдаїзмі й християнстві². Отже – гайдеггерівська концепція буття у П.-П. Пазоліні заслуговує осуду як така, що віддаляє безумовне від людини. Вочевидь не «влаштовує» П.-П. Пазоліні й концепція К. Ясперса, адже у німецького філософа йдеться про те саме обґрунтування «єдиного»: «Не повинен ти мати іншого Бога. Ця заповідь означає передовсім спростування чужих богів. Вона була заглиблена у просту та незбагненну думку: є лише один Бог. Життя людини, яка вірить в єдиного Бога, на противагу життю з багатьма богами, ґрунтується на радикально новій основі. Концентрація на єдиному Бозі вперше дає розв'язанню екзистенції справжню підставу. Нескінченне розмаїття врешті веде до розкиданості; прекрасному, якщо воно не коріниться в єдиному, не вистачає безумовного...Це залишається неминущою проблемою для людини: чи здобуває вона таке єдине (*das Eine*) як підставу свого буття [14, с. 51]»³.

Література

1. Бычко И. В лабиринтах свободы. – М.: Политиздат, 1976. – 159 с.
2. Губман Б. Зап. философия культуры XX века. – Тверь: ЛЕАН, 1997. – 288 с.
3. Давыдов Ю. Бегство от свободы. – М.: Худ. л-ра, 1978. – 365 с.

¹ І. Бичко вважає «міфологізацію» філософської думки однією з її визначальних рис наприкінці XIX – на початку XX століття.

² Те, що в основі християнства лежить юдаїзм, – для екзистенціалізму не новина: «Християнство виникло зі злиття двох великих духовних потоків, юдейського та еллінського, вони піддалися взаємному впливові, а потім Рим довершив справу, надавши християнству практичного сенсу і статусу соціального буття [9, с. 74]».

³ З погляду світобачення П.-П. Пазоліні, відмінність лише та, що у М. Гайдеггера «єдине» – синонім Буття, а у К. Ясперса – синонім Бога. Отже, фільм і повість «Теорема» постають якщо не як антиекзистенціалістські, то щонайменше як «антигайдеггерівські» та «антиясперсівські».

4. Ницше Ф. Антихристиянин // Сумерки богів. – М.: Политиздат, 1990. – С. 17–93.
5. Пазоліні П.-П. Теорема // Искусство кино. – 1992. – № 3. – С. 34–47.
6. Пазоліні П.-П. Теорема // П. Пазоліні. Теорема: сценарії, роман, повість, розповіді, статті, есе, інтерв'ю. – М.: Ладомир, 2000. – С. 394–462.
7. Унамуно М. де. Агонія християнства // Мигель де Унамуно. О трагічному почутті життя. – К.: Символ, 1996. – С. 303–385.
8. Унамуно М. де. Молитва атеїста // Мигель де Унамуно. Избранное: в 2 т. – Т.1. – Л.: Худ. л-ра, 1981. – С. 34.
9. Унамуно М. де. О трагічному почутті життя у людей і народів // Мигель де Унамуно. О трагічному почутті життя. – К.: Символ, 1996. – С. 25–301.
10. Хайдеггер М. Письмо о гуманизме // Проблема человека в западной философии. – М.: Просвещение, 1988. – С. 314–356.
11. Хайдеггер М. Что такое метафизика? – М.: Академ. Проект, 2007. – 303 с.
12. Шестов Л. Киргегард и экзистенциальная философия // Л.И. Шестов. Апофеоз беспочвенности. – М.: АСТ, 2000. – С. 621–830.
13. Шестов Л. На весах Иова. – М.: АСТ; Х.: Фолио, 2001. – 464 с.
14. Ясперс К. Введение в философию. – Мн.: Пропилеи, 2000. – 192 с.

Діденко Л.В.

кандидат філософських наук, доцент,

доцент кафедри філософії гуманітарних наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРІЯ ВИБИРАННЯ: ЛЖА

Вибирання – суб'єктивне інтралумачення ситуативних варіантів, що відбувається моментно у потоці свідомості; процес приймання рішення; розмірковування. Вибір – премент дії, що постає демонструванням позицій/візій суб'єкта світу; результат розмірковувань; мисленнєвий висновок, який готовий до втілювання/реалізування. Теорія вибирання – це комплекс елементів, які передують рішеннєприйманню, його «супроводжують»,